Az agrárszektorban elhelyezkedni szándékozó fiatalok vizsgálata

Komlósi Éva

Kulcsszavak: szelektív oktatási rendszer, szocioökonómiai háttér, szakma iránti elkötelezettség, agrárszektor.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A 2006-ban lefolytatott empirikus kutatás arra kereste a választ, hogy az agrárgazdaságban elhelyezkedni szándékozó fiatalok közül kinek van nagyobb esélye a szakmáján belüli helytállásra, melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják az eredményességet.

Egyértelmű, hogy a fiatalok azon csoportjának nagyobb az esélye a helytállásra, akik kellőképpen elkötelezettek szakmájuk iránt, megfelelő mértékben motiváltak, nyitottak, illetve kreatívak. A kérdőíves felmérés rávilágított arra is, hogy a mintába került mezőgazdasági szakiskolai, szakközépiskolai tanulók, valamint agrár főiskolai/egyetemi hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét, hozzáállását a fiatalok családból hozott társadalmi, gazdasági és kulturális tőkéje, azaz az egyént jellemző szocioökonómiai faktorok erőteljesebben befolyásolják, mint az alapfokú oktatási intézmények.[1]

BEVEZETÉS

Régóta ismert[2], és mára sokhelyütt közhelyként kezelt kijelentés, hogy az egyenlőtlen társadalmi struktúrák újratermelődésében az oktatási rendszernek nagy a szerepe, mivel konzerválni képes a fennálló társadalmi viszonyokat (*Bukodi – Falussy, 2003*). Mind nemzetközi, mind hazai tanulói teljesítményvizsgálatok eredményei minden kétséget kizáróan igazolták az ún. *szelekciós mechanizmus* működését a magyar oktatási rendszerben. Ez azt jelenti, hogy az oktatási rendszer nem képes eliminálni a tanulók eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális hátteréből fakadó különbségeket, azaz jórészt a családi háttér határozza meg a diákok tudását, készségeit. Ebből következik az is, hogy Magyarország esetében kimagaslóan nagy mind az iskolák közötti, mind az iskolán belüli különbségek hozzájárulása a tanulók teljesítményének szórásához (*PISA, 2006; Horn – Sinka, 2006*).

A státusmegszerzési folyamat onnét indul, hogy a család mennyi és milyen társadalmi, gazdasági és kulturális tőkével rendelkezik, azaz miként jellemezhető az egyén *szocioökonómiai háttere*. Annak érdekében, hogy az egyén társadalomban elfoglalt helyét teljesítménye határozza meg, az oktatási rendszernek nem lenne szabad fenntartani az eltérő szocioökonómiai háttérből adódó különbségeket. Ez az elvárás azonban nem valósul meg teljes mértékben, mivel a jobb szocioökonómiai háttérrel rendelkező gyerekek jellemzően a magasabb minőséget biztosító iskolákba kerülnek, míg az alacsonyabb szocioöko-

[1] A tanulmány a *Pro Renovanda Cultura Hungariae „Diákok a tudományért" Szakalapítvány* (PRCH Student Science Foundation) támogatásával készült.

[2] A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében az oktatási rendszer szerepét érdemben először *Pierre Bourdieu* vizsgálta (*Bourdieu, 1978*).

nómiai hátterűek az alacsonyabb minőséggel működőkbe. A családból hozott különbségeket mérsékelni képtelen alapfokú oktatási intézményekben a származás hatása a tanulmányi teljesítményekben, osztályzatokban él tovább, és jelenik meg az ún. második szelekciós szinten, a különböző típusú középfokú oktatási intézmények között (*Lannert, 2000, 2003; Liskó, 2003*).

Ugyanakkor a tanulmányi teljesítmények szorosan összefüggnek az iskolák működési helyével. Minél kisebb egy település, többségében annál gyengébbek az ott működő iskolák eredményei, annál kisebb a diákok esélye a továbbtanulásra. Ennek oka egyfelől az, hogy minél kisebb településről van szó, a szocioökonómiai háttérbeli különbségek egyre szembetűnőbbek, hiszen jellemzően (főként vidéki) kistelepüléseken élnek olyan családok, melyeknél a szülőknek alacsony az iskolai végzettsége és/vagy a település periférikus elhelyezkedése miatt nincs munkahelyük.[3] Másfelől az ok az, hogy minél kisebb településről van szó, a csökkenő gyerekszám miatt az önkormányzat számára az általános iskola fenntartása egyre nehezebb feladat. Így ezeken a településeken az oktatás finanszírozásának problémája annak mind személyi, mind tárgyi feltételeinek romlását okozza.[4]

Az ismertetett szelekciós mechanizmus mellett a magyar oktatási rendszer egy másik súlyos problémája a szakképzéssel kapcsolatban jelentkezik. A szakiskolai képzés középtávú – 2003-2006 közötti – komplex fejlesztésére irányuló javaslatban, a *Szakiskolai Fejlesztési Programban* olvasható, hogy „a gazdasági szféra emberi erőforrással szemben támasztott igényei között megkülönböztetett fontosságú a jól képzett és az innovációra, folyamatos szakmai megújulásra képes szakképzett munkaerőréteg biztosítása" (*Szakiskolai Fejlesztési Program, 2003, 1.*). A programot megalapozó helyzetelemzés megállapításai igazolják, hogy a magyar szakiskolák többsége nem képes eleget tenni ennek a követelménynek. A szakképzés sürgősen megoldásra váró problémája, hogy a szakképző iskolák jelentős hányada egyfajta „gyűjtőhellyé" vált, így elsősorban hátrányos helyzetű és roma fiatalokat tömörítenek, akik többségükben aprófalvas településekről érkeznek ezekbe az iskolákba.

A 2006-ban lefolytatott empirikus kutatás azt vizsgálta, hogy az agrárágazatban elhelyezkedni szándékozó fiataloknál érvényesül-e a fent bemutatott szelekciós mechanizmus. Feltételezhető, hogy *a magyar oktatási rendszer működéséből fakadó problémák fennállnak az agrárgazdasági pályát választott fiatalok esetében is*. A kérdőíves felmérés arra kívánt rávilágítani, hogy a mintába került mezőgazdasági szakiskolai, szakközépiskolai tanulók, valamint agrár főiskolai/egyetemi hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét, hozzáállását mennyiben és milyen módon képes befolyásolni, illetve differenciálni a fiatalok családból hozott gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéje. A kutatásban megfogalmazott hipotézis szerint *a szelekciós mechanizmus működése az agrárgazdasági pályát választott diákok és hallgatók szakmájuk iránti el-*

[3] „A szegénység több mint kétszer kiterjedtebb a községekben (12 százalék), mint a fővárosban (5 százalék) (*Szívós – Tóth, 2003, 73. p.*)

[4] Természetesen vannak kivételek! Léteznek olyan kistelepülések, amelyek önkormányzatai jelentős többletbevételekkel rendelkeznek. Például turisztikai tevékenység folytatásából származó bevételekből képes az önkormányzat továbbműködtetni oktatási intézményét, annak ellenére, hogy a települést csökkenő gyerekszám jellemzi (pl. Orfű). Léteznek olyan községek is, amelyek egy-egy nagyobb város belső agglomerációjához tartoznak, és a szuburbanizációs folyamat következtében ezek jelentős lakosságnövekedést mutattak fel az elmúlt években. A kiköltözések miatt megnőtt a gyerekek száma, így igény van új iskolára vagy a meglévők bővítésére (pl. Keszü, Pellérd, Kozármisleny).

kötelezettségét, hozzáállását erőteljesen befolyásolni és differenciálni képes.

Feltételezhető, hogy elsődlegesen azok a fiatalok képesek a szakmájukon belüli sikeres helytállásra, akik kellőképpen elkötelezettek, megfelelő mértékben motiváltak, nyitottak és kreatívak, ami lehetővé teszi, hogy később innovatív újításaikkal hozzájáruljanak egyfelől saját megélhetési tevékenységük feltételeinek javításához, helyzetük jobbításához, másfelől innovatív vállalkozói tevékenységük révén, mint a „vidék fenntartói" megvalósítsák a vidéki területek valós társadalmi, gazdasági és ökológiai fejlesztését, modernizációját (*Csurgó, 2007; Kovács, 2007*). Ehhez azonban az újító tevékenységhez nélkülözhetetlen készségek meglétét, a motivációt és annak erősségét nagymértékben befolyásolja a fiatalok családból hozott társadalmi, gazdasági és kulturális tőkéje, azaz az egyént jellemző szocioökonómiai faktorok. A kutatásban megfogalmazott másik hipotézis szerint *a családból hozott különbségeket csak minimális mértékben eliminálni képes, szelektív oktatási rendszer működése mellett az alacsony társadalmi, gazdasági és kulturális tőkével rendelkező agrárgazdasági pályát választott fiatalok jellemzően kisebb elkötelezettséget, érdeklődést mutatnak szakmájuk iránt, mint azok, akik jobb szocioökonómiai faktorokkal jellemezhetők*. Azaz a rosszabb szocioökonómiai faktorokkal jellemezhető fiatalok többnyire nem rendelkeznek azokkal a szükséges készségekkel, amelyek őket a későbbiekben életkörülményeik jobbítására sarkallhatnák, ebből kifolyólag egy jelenleg ennyire nehéz helyzetben lévő ágazatban a sikeres helytállásra kisebb az esélyük.

Az agrárágazatban elhelyezkedni szándékozó fiataloknak ugyanis szembe kell nézniük azzal, hogy a messze nem átlagos agrárökológiai adottságok ellenére a magyar agrárágazat – alapvetően már a 80-as években megkezdődött – válságából még mindig nem volt képes kilábalni. Új működőképes rendszer hiányában, átfogó, átgondolt és a szereplők számára jövőképet adó stratégia nélkül, folytatódó tőkefelélés és torzuló termelési szerkezet mellett, továbbra is súlyos alkalmazkodási problémákkal küzdő, alacsony jövedelmezősége miatt csökkenő eltartó képességű, elöregedő és igen alacsony képzettségű agrártársadalommal jellemezhető ágazat végső soron folyamatosan leértékelődő nemzetgazdasági jelentőségűvé vált (*Buday-Sántha, 2001, 2004; Forgó, 2006; Halmai, 2007*). Ehhez hozzájárul az is, hogy a kialakult viszonyok között a szétaprózódott tulajdonosi és extenzív irányba eltolódó termelési szerkezetű (állattenyésztés, kertészet leépülése) ágazat munkaerőlétszámának megőrzésére sem képes, perspektivikus jövőt csak egy szűk, többnyire már tulajdonos réteg számára képes kínálni.

A KSH adatai szerint a 2005/2006-os tanévben az összes nappali szakiskolai szakmai képzésben részt vevő tanulóból – 74 668 főből – a mezőgazdasági szakiskolai képzésben részesülők száma 4605 fő (ebből nő 1579 fő) volt. Ugyanezen tanévben az összes szakközépiskolai tanulóból – 87 362 főből – 1453 főt (ebből nő 361 fő) tett ki azon diákok száma, akik mezőgazdasági jellegű képzést végeznek. Az összes egyetemi és főiskolai képzésben részt vevő 380 632 hallgatóból 11 773 fő (5361 fő nő), akik mezőgazdasági képzési területen tanulnak. Összehasonlításképp érdemes kiemelni, hogy 2006-ra az 1990/91-es tanévhez képest felére csökkent a mezőgazdasági szakiskolákban tanulók száma, míg a mezőgazdasági szakközépiskolában tanulók száma a 2005/06-os tanévre az 1990/91-es tanév tanulói létszámának 9,3%-ra zsugorodott össze. A hallgatói létszám az egyetemi, főiskolai szintű oktatásban 2005/06-os tanévre közel megnégyszereződött, az agrárképzés területén pedig megduplázódott az 1990/91-es tan-

évhez viszonyítva. Azonban ismerve az agrárgazdaság kialakult helyzetét, még ezek a létszámok is túlzottnak tekinthetők.

A régóta munkaerő-kibocsátónak számító, és a jelenlegi fenntarthatatlan gazdaságszám elkerülhetetlen csökkenésével, és feltételezhetően a termelés korszerűsödése miatt bekövetkező hatékonyságnövekedéssel továbbra is csökkenő foglalkoztatással jellemezhető agrárgazdaság nagy kihívást jelent a tanulmányaik elvégzését követően ebből a szakmából megélni szándékozó fiataloknak.

A megfogalmazott hipotézisek vizsgálatához a felmérés kérdőíves felvétellel történt, melynek keretében *összesen 184 fő* töltött ki kérdőívet: *76 fő mezőgazdasági szakiskolai, 56 fő mezőgazdasági szakközépiskolai oktatásban, illetve 52 fő agrár főiskolai/egyetemi képzésben részesülő. A mintavétel véletlenszerű, nem reprezentatív.* A mezőgazdasági szakiskolai és szakközépiskolai diákok esetében a kérdőíves felmérésre két megye oktatási intézményeiben került sor, míg a mintába került agrár főiskolai/egyetemi képzésben részt vevő hallgatók két agrárképzést nyújtó felsőoktatási intézmény hallgatói közül kerültek ki.

A választott szakma iránti elkötelezettség

A kutatásnál alkalmazott kérdőív két bevezető kérdése a megkérdezett diákok/hallgatók választott szakmájuk iránti hozzáállását vizsgálta. A kérdésekre adott válaszokból kiderült, mind a szakiskolai és szakközépiskolai diákok, mind az agrár főiskolai/egyetemi hallgatók csoportjában 71% körül volt azoknak az aránya, akik az iskola elvégzését követően mezőgazdasággal szeretnének foglalkozni, minden csoportban *29%-a a megkérdezetteknek nem az általa tanult szakmából kíván megélni.* Annak kiderítésére, hogy milyen döntés eredményeképpen jelentkezett az illető az adott iskolába, hat variáció közül lehetett választani. Az összes megkérdezett 52,7%-a, a mintába került mezőgazdasági szakiskolások 55%-a, a szakközépiskolások 39%-a, míg az agrárfőiskolára/egyetemre járó hallgatók 63%-a válaszolt úgy a feltett kérdésre, hogy „mindenképp ide akartam jönni, mert a mezőgazdaság érdekel".

A diákok/hallgatók szakmájuk iránti érdeklődését, hozzáállását fejezi ki, hogy vajon az illető milyen mértékben igyekszik megismerni azokat a mezőgazdasági támogatásokat, pályázati lehetőségeket, melyeknek az iskola elvégzését követően fiatal gazdaként potenciális kedvezményezettje lehet. *A megkérdezetteknek 52,7%-a érzi úgy, hogy megtesz mindent annak érdekében, hogy megismerje ezeket a későbbiekben esetleg számára is fontossá váló lehetőségeket.* Ugyanez a megkérdezettek iskolai végzettség szerinti bontásában a következőképpen alakult: a szakiskolai diákok 50%-a, a szakközépiskolai diákok 48,2%-a, a főiskolai/egyetemi hallgatók 61,5%-a érzi úgy, hogy megtesz mindent.

A kérdőíves vizsgálatoknál meglehetősen gyakori probléma, hogy a megkérdezett igyekszik – sokszor még névtelen adatfelvétel esetén is – megfelelni az általa feltételezett elvárásoknak, magáról jó benyomást kelteni. A fenti két kérdésre adott válaszokat ezért mindenképp fenntartással szükséges kezelni, és ellenőrző kérdésekkel együtt szükséges vizsgálni. A kérdőívben a diákok/hallgatók szocioökonómiai hátterének azonosítására, valamint a szelektíven működő oktatási rendszernek a megkérdezettek szakmájuk iránti elkötelezettségére gyakorolt hatásának feltárására két nagy kérdéscsoport szolgált (1. és 2. táblázat).

1. táblázat

A szocioökonómiai háttér azonosítása

▪ Hova jártál általános iskolába? (ISKHOVA)
▪ Van-e olyan személy a családban vagy az ismerősök között, aki mezőgazdasági tevékenységet végez? (MEZSZEM)
▪ Mi édesapád/édesanyád legmagasabb iskolai végzettsége? (APAISK/ANYAISK)
▪ Mennyi az a pénzösszeg összesen, amellyel a családod egy hónapban rendelkezik? (HÓJÖV)
▪ Folytat-e a családod gazdálkodói tevékenységet?[5] (GAZDTEV)

2. táblázat

A szelektíven működő oktatási rendszer hatásának feltárása a megkérdezettek szakmájuk iránti elkötelezettségére

Kérdés	Kérdéshez kapcsolódó ellenőrző kérdés
▪ Ha nézel tévét, emlékszel esetleg olyan műsorra, reklámra vagy felhívásra, amelyben a gazdák figyelmét kívánták felhívni a különféle mezőgazdasági támogatásokra, pályázatokra?	▪ Ha emlékszel ilyenre, akkor kérlek, írd le a pályázat nevét!
▪ Szoktál olvasni mezőgazdasági folyóiratot vagy szaklapot?	▪ Ha olvasol mezőgazdasági folyóiratot vagy szaklapot, akkor kérlek, írd le ezen újság(ok) pontos címét!
▪ Hallottál mezőgazdasági kiállításon valamilyen mezőgazdasági támogatásról, pályázatról?	▪ Ha a mezőgazdasági kiállításon hallottál valamilyen mezőgazdasági támogatásról, akkor kérlek, írd le az általad megismert pályázat nevét!
▪ Szoktál az interneten mezőgazdasággal kapcsolatos weblapokat nézni?	▪ Ha szoktál az interneten mezőgazdasággal kapcsolatos oldalakat nézni, akkor kérlek, írd le, melyek ezek az oldalak!

A mezőgazdasági szakiskolai, szakközépiskolai diákok, illetve agrár főiskolai/egyetemi hallgatók szocioökonómiai hátterét feltáró kérdésekre adott válaszokból (3. táblázat) kimutatható, hogy *a család társadalmi, gazdasági és kulturális tőkével való ellátottsága hatással lehet az egyén továbbtanulási esélyére, ami az oktatási rendszer szelektív működését sejteti.*

A fenti állítást támasztja alá, hogy a mintába került *agrár főiskolai/egyetemi képzésben részt vevő hallgatók szüleinek legmagasabb iskolai végzettsége jellemzően magasabb, mint a mezőgazdasági szakiskolai vagy szakközépiskolai képzésben részt vevő fiatalok szüleié*: a mintába került mezőgazdasági szakiskolások 65,8%-ánál az anya iskolai végzettsége nyolc általános vagy szakmunkás, a szakközépiskolai képzésben résztvevőknél ugyanez 39,3%, és csupán 9,6% az agrár főiskolai/egyetemi hallgatóknál. Ezzel szemben 9,2% azoknak a vizsgálatba bevont mező-

[5]Annak érdekében, hogy a „Folytat-e a családod gazdálkodói tevékenységet?" kérdésnél kialakított három kategóriába a megkérdezetteket be lehessen sorolni, több részkérdésre választ kellett adni:
- Hány hektár földdel rendelkezik a családod (ha Te rendelkezel saját földterülettel, akkor azt is számold bele)?
- Ha a családod rendelkezik földterülettel, akkor azt mire használják?
- Ha tartotok állatokat, akkor mennyit és mit? (Csak azok, akik rendszeres eladásra tartanak állatokat!)
Ezen részkérdések révén a megkérdezettek családjának gazdálkodói tevékenységéről nyert pontos információk, valamint hivatalos tesztüzemi vizsgálatok alapján meghatározott fajlagos (ágazati) értékek segítségével a gazdálkodói tevékenység pénzben (forintban) kifejezhetővé tehető: a tesztüzemi fajlagos értékeket megszorozzuk a gazdaság vetésszerkezet szerinti területi adataival és/vagy átlagos állatlétszámmal. Lényegében az ágazatok szerinti mezőgazdasági tevékenységek standard fedezeti hozzájárulásának (SFH) meghatározásáról van szó. Például ha valaki rendelkezik 10 ha földdel, amit legelőnek használ, a legelő fajlagos értéke 17 423 Ft/ha, illetve emellett tart 42 000 db baromfit, amelynek fajlagos értéke 38 857 Ft/100db, akkor az ő gazdálkodói tevékenysége pénzben kifejezve: 16 494 170 Ft. A fajlagos értékeket tartalmazó táblázat: http://www.fvm.hu/doc/upload/200512/1.4_fiatal_gazdalkodok_0512.pdf (2008.01.09.)
A számítások elvégzésével létrehozott mennyiségi statisztikai sor nem mutatott normális eloszlást és jobbra nagyon ferde volt, ezért ordinális skálává kellett alakítani (normalizálni), melynek kialakított minőségi ismérvváltozatai:
1: Földje sincs, és állatot se tartanak eladásra.
2: Van földjük (művelik) és/vagy tartanak állatot eladásra, a számított SFH 100 000 és 500 000 Ft között van.
3: Van földjük (művelik) és/vagy tartanak állatot eladásra, a számított SFH 500 000 Ft felett van.

3. táblázat

A szocioökonómiai hátteret azonosító kérdésekre adott válaszok

	Szakiskolai képzésben részt vevő		Szakközépiskolai képzésben részt vevő		Főiskolai/ egyetemi képzésben részt vevő	
	fő	%	fő	%	fő	%
Hova jártál általános iskolába?						
1: Azok, akik községi iskolába jártak	52	68,4	33	58,9	16	30,8
2: Azok, akik városi iskolába jártak	24	31,6	23	41,1	36	69,2
Van-e olyan személy a családban vagy az ismerősök között, aki mezőgazdasági tevékenységet végez?						
1: Azok, akiknek egyáltalán nincs a családjában senki, aki mezőgazdasági tevékenységet folytatna	41	53,9	19	33,9	30	57,7
2: Azok, akiknek a családjában legalább 2 ember ilyen tevékenységet folytat	24	31,6	22	39,3	16	30,8
3: Azok, akiknek a családjában több mint 2 ember foglalkozik mezőgazdasággal	11	14,5	15	26,8	6	11,5
Mi édesapád legmagasabb iskolai végzettsége?						
1: általános iskola	12	16,0	5	9,1	2	3,8
2: szakmunkásképző	42	56,0	26	47,3	10	19,2
3: szakközépiskola	16	21,3	16	29,1	16	30,8
4: gimnázium	1	1,3	2	3,6	6	11,5
5: főiskola	3	4,0	4	7,3	10	19,2
6: egyetem	1	1,3	2	3,6	7	13,5
Mi édesanyád legmagasabb iskolai végzettsége?						
1: általános iskola	27	35,5	7	12,5	2	3,8
2: szakmunkásképző	23	30,3	15	26,8	3	5,8
3: szakközépiskola	13	17,1	18	32,1	11	21,2
4: gimnázium	6	7,9	10	17,9	7	13,5
5: főiskola	5	6,6	6	10,7	18	34,6
6: egyetem	2	2,6	0	0,0	10	19,2
Mennyi az a pénzösszeg összesen, amellyel a családod egy átlagos hónapban rendelkezik?						
1: 50 000 Ft alatt	9	11,8	3	5,4	0	0,0
2: 50 000-99 999 Ft között	31	40,8	10	17,9	10	21,3
3: 100 000-149 999 Ft között	16	21,1	21	37,5	13	27,7
4: 150 000-199 999 Ft között	10	13,2	10	17,9	9	19,1
5: 200 000 Ft felett	10	13,2	12	21,4	15	31,9
Folytat-e a családod gazdálkodói tevékenységet?						
1: Földje sincs, és állatot se tartanak eladásra	41	53,9	23	41,1	31	59,6
2: Van földjük (művelik) és/vagy tartanak állatot eladásra, a számított SFH 100 000 és 500 000 Ft között van	10	13,2	9	16,1	5	9,6
3: Van földjük (művelik) és/vagy tartanak állatot eladásra, a számított SFH 500 000 Ft felett van	25	32,9	24	42,9	16	30,8

Forrás: saját szerkesztés

gazdasági szakiskolai tanulóknak az aránya, akiknél az anya főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezik, míg a megkérdezett agrár főiskolai/egyetemi hallgatóknál ugyanez 53,8%. Az apa legmagasabb iskolai végzettségét vizsgálva hasonló a helyzet: a megkérdezett mezőgazdasági szakiskolások 72%-ánál, a szakközépiskolai diákok 56,4%-ánál, míg az agrár főiskolai/egyetemi képzésben részesülő hallgatók csupán 23%-ánál nyolc általános vagy szakmunkás az apa legmagasabb iskolai végzettsége.

A családok jövedelmi helyzetét vizsgálva szintén megállapítható, hogy *a mintába került agrár főiskolai/egyetemi hallgatók családjai jellemzően magasabb jövedelmi kategóriákba esnek, mint a mezőgazdasági szakiskolai vagy szakközépiskolai képzésben részesülőké*. A megkérdezett szakiskolai tanulók 52,6%-a, a szakközépiskolai tanulók 23,3%-a esetében a család havi átlagos jövedelme nem haladja meg a 100 000 Ft-ot, míg ez az agrár főiskolai/egyetemi képzésben részt vevőknek csak 21,3%-ára igaz, de az ő esetükben senkinél sem alacsonyabb havi 50 000 Ft-nál. Ezzel szemben a megkérdezett agrár főiskolai/egyetemi hallgatók 31,9%-ánál a család havi jövedelme meghaladja a 200 000 Ft-ot, míg ugyanez a szakiskolás tanulók 13,2%-ára áll fenn. A 3. összefoglaló táblázatból kitűnik az is, hogy *a mintába került agrár-felsőoktatási képzésben részt vevő fiatalok a szakiskolai vagy szakközépiskolai képzésben részesülőkhöz képest lényegesen nagyobb arányban jártak városi általános iskolába*: az agrár főiskolai/egyetemi hallgatóknak 69,2%-a, a szakközépiskolai tanulóknak 41,1%-a, míg a szakiskolai tanulóknak csupán 31,6%-a.

A „Van-e a családban vagy az ismerősök között olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet végez?", illetve a „Folytat-e a család gazdálkodói tevékenységet?" kérdésekre adott válaszok tekintetében a mintába került szakiskolások, illetve agrár főiskolás/egyetemi hallgatók nem mutattak lényeges eltérést. A megkérdezett mezőgazdasági szakiskolai diákok és az agrár főiskolai/egyetemi hallgatók közel azonos százalékának nincs a családjában vagy az ismerősei között olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet végezne (előbbinél: 53,9%; utóbbinál: 57,7%). A mezőgazdasági szakközépiskolások 66,1%-ánál viszont a családban vagy az ismerősök között kettő vagy annál több ilyen személy található.

A fentiek alapján nagyon erős a gyanú arra, hogy *kapcsolat található a diákok/hallgatók szocioökonómiai hátterét leíró tényezők és a továbbtanulási esélyeik között*. Annak vizsgálata, hogy milyen erős ez a kapcsolat a mintába került egyének szocioökonómiai hátterét meghatározó tényezők és az egyén továbbtanulási esélye között (jelenlegi iskolai végzettség), a szorosságot, függőséget mérő *korrelációs együtthatóval* történt[6].

A változók közötti kapcsolatok szorosságát mérő korrelációs együtthatókat tartalmazó 4. táblázatból kiolvasható, hogy a mintába került agrárgazdasági pályát választott egyének jelenlegi iskolai végzettsége (CSOP), illetve az anya legmagasabb iskolai végzettsége (ANYAISK) között közepes pozitív (0,515) kapcsolat van 1%-os szignifikancia-szint mellett. Továbbá ugyanezen szignifikancia-szint mellett pozitív közepes kapcsolat (0,413) mutatható ki az anya iskolai végzettsége (ANYAISK) és a család számára havonta rendelkezésre álló jövedelem között (HÓJÖV). Szintén kimutatható közepes pozitív kapcsolat (0,307) a jelenlegi iskolai végzettség (CSOP), illetve a között, hogy az ille-

[6] A kapcsolat szorosságának vizsgálatába csak olyan változók kerültek bevonásra, amelyek teljesítik a lineáris (Pearson) korrelációs együttható kiszámíthatóságának feltételeit: a vizsgált egyének véletlenszerűen kerültek kiválasztásra és a változók normális eloszlást mutatnak. Egyedül az apa legmagasabb iskolai végzettségét mérő változó nem volt normális eloszlású, ezért került ki a vizsgálatból.

tő községi vagy városi általános iskolába (ISKHOVA) járt-e. Nem szorul különösebb magyarázatra a közepes pozitív kapcsolat (0,588), amely a család által folytatott gazdálkodási tevékenység (GAZDTEV), illetve a között van, hogy van-e a családban vagy az ismerősök között mezőgazdasági tevékenységet végző egyén (MEZSZEM). A táblázatban szereplő pozitív összefüggéseket mutató korrelációs együtthatók alapján megállapítható, hogy *a mintába került agrárgazdasági pályát választott fiatalok esetében megfigyelhető társadalmi, gazdasági és kulturális hátterük státusmegszerzési folyamatot befolyásoló hatása.*

4. táblázat

A változók közötti kapcsolatok szorosságát mérő Pearson-korreláció

		GAZDTEV	ANYAISK	CSOP	ISKHOVA	MEZSZEM	HÓJÖV
GAZDTEV	Pearson-korreláció	1	0,131	-0,031	-0,178	0,588	0,146
ANYAISK	Pearson-korreláció	0,131	1	0,515	0,293	0,028	0,413
CSOP	Pearson-korreláció	-0,031	**0,515****	1	0,307	-0,014	0,292
ISKHOVA	Pearson-korreláció	**-0,178***	**0,293****	**0,307****	1	-0,126	0,125
MEZSZEM	Pearson-korreláció	**0,588****	0,028	-0,014	-0,126	1	0,195
HÓJÖV	Pearson-korreláció	0,146	**0,413****	**0,292****	0,125	**0,195****	1

** 1%-os szignifikancia mellett
* 5%-os szignifikancia mellett
Forrás: saját számítás

A vizsgálatba bevont mezőgazdasági szakiskolások, szakközépiskolások, illetve agrár főiskolai/egyetemi képzésben részt vevő hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét, hozzáállását vizsgáló kérdésekre adott válaszok alapján megállapítható, hogy *jellemzően a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező agrárgazdasági pályát választott fiatalok azok, akik jobban érdeklődnek, nagyobb elkötelezettséget mutatnak választott szakmájuk iránt, szemben az alacsonyabb iskolai végzettségűekkel (5. táblázat).*

A kutatás a továbbiakban arra irányult, vajon az agrárgazdasági pálya mellett döntött fiatalok esetében a magasabb iskolai végzettségűek szakmájuk iránt megmutatkozó, jellemzően nagyobb elkötelezettsége összefügg-e az illető szocioökonómiai hátterével, illetve fordítva, hogy a jellemzően alacsony társadalmi, gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők többnyire kisebb elkötelezettséget, érdeklődést mutatnak-e szakmájuk iránt. A mintába került diákok/hallgatók szocioökonómiai hátterét azonosító változók, illetve a szakma iránti elkötelezettségét mutató változó (ELKÖT)[7] között kiszámolt korrelációs együtthatók bizonyítják a kapcsolat létét, mutatják annak erősségét.

[7] A megkérdezettek szakmájuk iránti elkötelezettségének feltárására több kérdés is szolgált a kérdőívben. A 2. táblázatban összefoglalt ellenőrző kérdésekre adott válaszok kerültek összesítésre a diákok/hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét mérő mutatóban (ELKÖT). Így például, ha valaki a 2. táblázat négy ellenőrző kérdésére úgy válaszolt, hogy nem emlékszik mezőgazdasággal kapcsolatos pályázatra, amit tévében hallott volna (0), megnevezett 4 mezőgazdasággal kapcsolatos folyóiratot, nem volt mezőgazdasági kiállításon (0) és az interneten rendszeresen 2 mezőgazdasággal kapcsolatos oldalt szokott megnézni, akkor az illető elkötelezettségét mérő mutatója 6. A számítások eredményeképpen létrehozott mennyiségi statisztikai sor nem mutatott normális eloszlást és jobbra nagyon ferde volt, ezért ordinális skálává kellett alakítani (normalizálni), melynek kialakított minőségi ismérvváltozatai:
1: azok, akik nem tudtak megnevezni egyetlen újságot, tévéműsort vagy weboldalt.
2: azok, akik legalább egy újságot, tévéműsort vagy weboldalt meg tudtak nevezni.
3: azok, akik egynél több újságot, tévéműsort vagy weboldalt meg tudtak nevezni.

5. táblázat

Az oktatási rendszer hatásának vizsgálata a megkérdezettek szakmájuk iránti elkötelezettségére

	Szakiskolai képzésben részt vevő		Szakközépiskolai képzésben részt vevő		Főiskolai/egyetemi képzésben részt vevő	
	fő	%	fő	%	fő	%
Ha nézel tévét, emlékszel esetleg olyan műsorra, reklámra vagy felhívásra, amelyben a gazdák figyelmét kívánták felhívni a különféle mezőgazdasági támogatásokra, pályázatokra?						
1: Igen, emlékszem.	18	24,0	16	28,6	6	12,2
2: Nem emlékszem.	57	76,0	40	71,4	43	87,8
Ha emlékszel ilyen műsorra a tévéből, akkor kérlek, írd le a pályázat nevét!						
0	73	96,1	51	91,1	47	95,9
1	2	2,6	4	7,1	2	4,1
2 vagy annál több	0	0,0	1	1,8	0	0,0
Szoktál olvasni mezőgazdasági folyóiratot vagy szaklapot?						
1: Igen	28	36,8	12	21,4	28	54,9
2: Nem	48	63,2	44	78,6	23	45,1
Ha olvasol mezőgazdasági folyóiratot vagy szaklapot, akkor kérlek, írd le ezen újság(ok) pontos címét!						
0	60	78,9	45	80,4	24	46,2
1	14	18,4	8	14,3	13	25,0
2	2	2,6	1	1,8	5	9,6
3 vagy annál több	0	0,0	2	3,6	10	19,2
Hallottál mezőgazdasági kiállításon valamilyen mezőgazdasági támogatásról, pályázatról?						
1: Nem voltam még mezőgazdasági kiállításon.	54	72,0	28	50,0	20	39,2
2: Igen, hallottam.	21	28,0	28	50,0	32	62,7
Ha a mezőgazdasági kiállításon hallottál valamilyen mezőgazdasági támogatásról, akkor kérlek, írd le az általad megismert pályázat nevét!						
0	73	97,3	43	76,8	44	84,6
1	2	2,7	11	19,6	2	3,8
2	0	0,0	2	3,6	5	9,6
3 vagy annál több	0	0,0	0	0,0	1	1,9
Szoktál az interneten mezőgazdasággal kapcsolatos weblapokat nézni?						
1: Nem, mert nem használom az internetet	18	24,3	9	16,1	0	0,0
2: Nem, mert nem érdekelnek ezek az oldalak.	34	45,9	27	48,2	27	51,9
3: Igen	22	29,7	20	35,7	25	48,1
Ha szoktál az interneten mezőgazdasággal kapcsolatos oldalakat nézni, akkor kérlek, írd le, melyek ezek az oldalak!						
0	59	77,6	37	66,1	29	55,8
1	10	13,2	9	16,1	11	21,2
2	4	5,3	6	10,7	11	21,2
3 vagy annál több	3	3,9	4	7,1	1	1,9

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezett diákok/hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét mutató változó (ELKÖT) és a család által folytatott gazdálkodói tevékenység (GAZDTEV) között közepes pozitív kapcsolat (0,433) van 1%-os szignifikancia-szinten. Továbbá az elkötelezettséget mérő mutatónak (ELKÖT) az egyén jelenlegi iskolai végzettségével (CSOP) van 1%-os szignifikancia-szinten közepes pozitív kapcsolata (0,383). Annak oka, hogy az elkötelezettséget mérő mutató és az anya legmagasabb iskolai végzettségét (ANYAISK), valamint a család számára havonta rendelkezésre álló jövedelmét (HÓJÖV) mérő mutatók között csupán gyenge pozitív kapcsolatok mutathatók ki, azzal magyarázható, hogy ezek hatása csak közvetetten mutatkozik meg, a szelekciós mechanizmus működése következtében valójában az egyén jelenlegi iskolai végzettségében (CSOP) jelennek meg. A 6. táblázatban pozitív összefüggéseket mutató korrelációs együtthatók alapján megállapítható, hogy *a mintába került agrárgazdasági pályát választott fiatalok esetében megfigyelhető kapcsolat azok társadalmi, gazdasági és kulturális háttere és a szakmájuk iránti elkötelezettségük között.*

A klaszteranalízis

A továbbiakban az volt a kérdés, hogy a mintába került diákok/hallgatók elkötelezettségét mutató változó, illetve a szocioökonómiai hátteret azonosító tényezők mentén lehetséges-e csoportok elkülönítése. A következőkben a fenti ismérvek mentén csoportok kialakítására került sor az adatredukciós technikák egy fajtája, a *klaszteranalízis* alapján. Ennél a matematikai-statisztikai eljárásnál a megfigyelési egységekből álló heterogén sokaságnak homogén csoportokra, ún. *klaszterekre* bontására kerül sor. Olyan csoportosító eljárásról van szó, mely során az egyes vizsgálati egyedek közötti távolságok meghatározásával keresnek egymástól elkülönülő csoportokat: ha egy ponthalmazban két pont közel van egymáshoz, az azt jelenti, hogy a vizsgált ismérvek alapján a két elem hasonlít egymásra, ezért egy csoportba sorolhatók *(Székelyi – Barna, 2004; Nemes Nagy, 2005).*

Ebben az esetben a klaszteranalízis két fajtája közül – hierarchikus és nem hierarchikus (vagy dinamikus) – a *nem hierarchikus klaszteranalízisre* esett a választás, melynek lényege, hogy a vizsgálat elején megadják a klaszterek számát. A választást egyfelől az magyarázza, hogy a minta túl nagy a hierarchikus klaszteranalízishez, amit csak viszonylag kis elemszámú minták esetén érdemes alkalmazni, másfelől az, hogy a klaszterszámra előzetes feltételezések voltak.

A klaszteranalízis során kialakításra került három klasztert a 7. táblázat tartalmazza. A megkérdezett 184 diákból/hall-

6. táblázat

A változók közötti kapcsolatok szorosságát mérő Pearson-korreláció

		GAZDTEV	ANYAISK	CSOP	ISKHOVA	**MEZTEV**	**HÓJÖV**
ELKÖT	Pearson-korreláció	**0,433****	**0,158***	**0,383****	0,096	**0,309****	**0,145****

** 1%-os szignifikancia mellett
* 5%-os szignifikancia mellett
Forrás: saját számítás

gatóból 181 főt sikerült besorolni a klaszterekbe (a kimaradt három személy hiányzó adatok miatt került ki). A táblázat a klasztereket jellemző klaszter-közepeken kívül az ANOVA-elemzés során kapott szignifikancia-szinteket is tartalmazza. Az ANOVA-elemzés azt a célt szolgálja, hogy csakis szignifikáns csoportképző ismérvek alapján kerüljenek meghatározásra a klaszterek. A 0,000 szignifikancia azt jelenti, hogy a klaszterközepek a klaszterismérvek mentén szignifikánsan különböznek, vagyis olyan homogén csoportok jöttek létre, amelyek középpontjai távol vannak egymástól. A táblázatból látható, hogy az összes vizsgálatba bevont ismérv ilyen szignifikáns csoportképző ismérvnek minősült. Fontos kiemelni azt is, hogy a kialakított három klaszter mintaelemszáma egymástól nem tér el lényegesen, ami szintén elvárás. Továbbá több, eltérő klaszterszámú analízis lefolytatására is sor került, azonban a háromnál kisebb faktorszám esetén lényeges információt hordozó adatok vesztek el, míg a nagyobb faktorszám esetén nehezen, vagy egyáltalán nem voltak beazonosíthatók a csoportok.

7. táblázat

A klaszteranalízis eredményeképpen létrejött három klaszter

Változók	Klaszterek			
	1	2	3	Szignifikancia
GAZDTEV	1,26	2,53	1,72	0,000
ANYAISK	1,87	2,47	4,78	0,000
CSOP	1,34	1,75	2,53	0,000
ISKHOVA	1,39	1,27	1,68	0,000
MEZSZEM	1,27	2,31	1,50	0,000
HÓJÖV	2,10	3,69	3,75	0,000
ELKÖT	1,29	2,08	1,88	0,000
Klaszter mintaelemszáma (fő)	**62**	**59**	**60**	

Forrás: saját szerkesztés

A táblabeli értékek alapján az egyes klaszterek jellemzése:

Az 1. klaszterbe 62 fő tartozik. A klaszter esetében bár nem kizárólagos a szakiskolai végzettség, de a legmeghatározóbb: a klasztertagok 69,4%-a jár mezőgazdasági szakiskolába, 27,4%-a szakközépiskolába, és csupán 3,2%-a vesz részt agrár főiskolai/egyetemi képzésben. Jellemző, hogy ebbe a klaszterbe tartozók családjai nem folytatnak gazdálkodói tevékenységet (79%), illetve többségüknél nincs a családban vagy az ismerősök között olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet folytatna (75,8%). Ebbe a csoportba tartozó diákok/hallgatók esetében az anya iskolai végzettsége senkinél nem magasabb középiskolánál: 38,7%-uknál az anya legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola 8 osztály, szintén 38,7%-uknál szakmunkás, 19,4%-uk esetében szakközépiskola, és 3,2%-uknál gimnázium. Az 1. klaszterbe tartozók 61,3%-a községi iskolába járt általános iskolába. A klasztertagok 75,8%-ánál a család havonta rendelkezésére álló jövedelme nem haladja meg a 100 000 Ft-ot. Továbbá ebbe a klaszterbe került diákok/hallgatók csupán 22,5%-a tudott megnevezni legalább egy, a szakmájához kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort vagy weboldalt.

A 2. klaszter 59 főből áll, akiknek 40,7%-a szakiskolai, 44,1%-a szakközépiskolai diák, míg csupán 15,2%-uk agrár főiskolai/egyetemi hallgató. Ebben a csoportban a megkérdezett diákok/hallgatók 81,4%-ának családja folytat gazdálkodói tevékenységet (ezen belül is 85,7% 500 000 Ft számított SFH feletti jelentős földtulajdonnal és/vagy állatállománnyal rendelkezik), illetve 86,4%-uknál van a családban vagy az ismerősök között olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet folytat. A klasztertagok csupán 18,6%-a esetében általános iskola 8 osztály, 28,8%-a esetében szakmunkás, és 52,5%-a esetében középiskola az anya legmagasabb iskolai végzettsége. Jellemző, hogy a megkérdezettek 72,9%-a községi iskolába járt. A klasztertagok 86,4%-ánál a család havonta rendelkezésére álló jövedelme meghaladja a 100 000 Ft-ot. Ebbe a klaszterbe tartozók 67,8%-a tudott megnevezni legalább egy, a szakmájához kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort vagy weboldalt.

A 3. klaszterben 60 fő található, akiknek 66,7%-a agrár főiskolai/egyetemi hallgató, és csupán 20%-a szakközépiskolai, 13,3%-a szakiskolai tanuló. A harmadik klaszterbe tartozó diákok/hallgatók 41,7%-ának a családja folytat gazdálkodói tevékenységet, illetve 45%-ának a családjában vagy az ismerősei között van olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet végez. Ebbe a csoportba tartozó diákok/hallgatók esetében az anya iskolai végzettsége senkinél sem kisebb középiskolánál: 31,7%-ánál középiskola, 68,3%-ánál főiskola vagy egyetem. Jellemző, hogy a megkérdezettek 68,3%-a városi iskolába járt. Ebbe a klaszterbe tartozók 91,7%-ánál a család havonta rendelkezésére álló jövedelme meghaladja a 100 000 Ft-ot. A klasztertagok 48,5%-a tudott megnevezni legalább egy, a szakmájához kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort, weboldalt, de ezen belül is 82,8% kettőnél többet.

Az egyes klasztereket jellemző klaszterközéppontok közötti távolságot mutató táblázatból (8. táblázat) látható, hogy a legnagyobb távolság az 1. és a 3. klaszter között van (3,653), azaz ebbe a két klaszterbe tartozó klasztertagok különböznek egymástól a legjobban a vizsgálatba bevont 7 változó tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a 3. klaszterbe került klasztertagok jobb szocioökonómiai hátterűek és erősebb elkötelezettséget mutatnak szakmájuk iránt, mint az 1. klasztertagok. Ezt követi a 2. és 3. klaszterek közötti lényegesen kisebb távolság (2,7432), ami azt jelenti, hogy a két klaszter tagjai között a szocioökonómiai változók és a szakma iránti elkötelezettség tekintetében kisebb a különbség.

8. táblázat

A végső klaszter-középpontok közötti távolság

KLASZTER	1	2	3
1	-	2,529	3,653
2	2,529	-	2,732
3	3,653	2,732	-

Forrás: saját szerkesztés

A klaszteranalízis eredményei alapján beigazolódott az a feltevés, hogy *az agrárgazdasági pályát választott fiatalok esetében az alacsony társadalmi, gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők jellemzően kisebb elkötelezettséget, érdeklődést mutatnak szakmájuk iránt, mint azok a fiatalok, akik jobb szocioökonómiai háttérrel rendelkeznek*. A fenti analízis alapján ugyanis jól elkülöníthetők az egyes klaszterek az iskolai végzettség (CSOP), az egyént jellemző társadalmi-kulturá-

lis tőke (ANYAISK, MEZSZEM), gazdasági tőke (GAZDTEV, HÓJÖV) és a szakma iránti elkötelezettség (ELKÖT) alapján. A 9. táblázat a három klaszter főbb jellemvonásait foglalja össze.

9. táblázat

Az egyes klaszterek főbb jellemzői

1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
Jellemzően mezőgazdasági *szakiskolai képzésben* részt vevő tanulók, akikre jellemző, hogy sem a megkérdezett, sem annak családja nem rendelkezik földtulajdonnal, és állatot sem tartanak rendszeres értékesítés céljára. Az anya legmagasabb iskolai végzettsége többnyire szakmunkás. Jellemző a megkérdezett diákokra, hogy községi általános iskolába jártak, illetve a családban vagy az ismerősök között nincs olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet folytatna. Ebbe a klaszterbe tartozók többségükben *nem tudtak megnevezni egyetlen* szakmájukhoz kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort, weboldalt.	Jellemzően mezőgazdasági *szakközépiskolai* diákok, akikre jellemző, hogy a családjuk jelentős földtulajdonnal rendelkezik és/vagy rendszeres eladásra tartanak állatokat (500 000 Ft feletti SFH). Az anya legmagasabb iskolai végzettsége általában középiskola. Jellemző a megkérdezett diákokra, hogy községi általános iskolába jártak, valamint a család vagy az ismerősök között legalább 2 olyan személy van, aki mezőgazdasági tevékenységet folytat. Ebbe a csoportba tartozók többségükben meg tudtak nevezni *legalább egy*, a szakmájukhoz kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort, weboldalt.	Jellemzően agrár *főiskolail egyetemi* hallgatók, akiknél előfordul, hogy a családban vagy az ismerősök között van olyan személy, aki mezőgazdasági tevékenységet végez. Ha folytat a család gazdálkodói tevékenységet, akkor az abból származó jövedelem kevésbé meghatározó (100 000 és 500 000 Ft SFH között). Az anya legmagasabb iskolai végzettsége jellemzően főiskola. Többségük városi általános iskolába járt, valamint az ebbe a klaszterbe tartozókra jellemző, hogy meg tudtak nevezni *több*, a szakmájukhoz kapcsolódó mezőgazdasági folyóiratot, tévéműsort, weboldalt.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest – (2) Buday–Sántha A. (2001): Agrárpolitika–Vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs – (3) Buday-Sántha A. (2004): Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei, tennivalói. Gazdálkodás, 48. évf. 1. sz. 61-68. pp. – (41) Bukodi E. – Falussy B. (szerk.) (2003): Társadalmi helyzetkép. KSH, Budapest, 247 p. – (5) Csurgó B. (2007): Vidékfejlesztés és innováció Európában. A falu, 22. évf. 1. sz. 33-38. pp. tavasz, (6) Forgó M. (2006): A fiatal gazdák támogatása Magyarországon és az EU-ban. Gazdálkodás, 50. évf. 2. sz. 49-58. pp. – (7) Halmai P. (2007): Piac, adaptáció, versenyképesség. A falu, 22. évf. 1. sz. 47-54. pp. – (8) Horn D. – Sinka E. (2006): A közoktatás minősége és eredményessége. In: Halász G. – Lannert J. (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról, 2006. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2006–18_eredmenyesseg, (2008.01.08.) – (9) Kovács T. (2007): A főfoglalkozású egyéni gazdák mentalitásvariációi. A falu, 22. évf. 2. sz. 59-66. pp. – (10) Lannert J. (2000): Továbbhaladás a magyar iskolarendszerben. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.: Társadalmi Riport, 2000. TÁRKI, Budapest – (11) Lannert J. (2003): Differenciálás és szelekció a magyar iskolákban. Iskolakultúra, 13. évf. 1. sz. 70-73. pp. – (12) Liskó I. (2003): A középfokú végzettség hasznosulása. Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány, www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatasok/80 (2008.01.10.) – (13) Nemes N. J. (szerk.) (2005): Regionális elemzési módszerek, Regionális Tudományi Tanulmányok 11. kötet, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport – (14) PISA 2006. Összefoglaló jelentés. A ma oktatása és a jövő társadalma. Oktatási Hivatal. Budapest, 2007, 64 p. http://oecd–pisa.hu/PISA2006Jelentes.pdf (2008.01.08.) – (15) Szakiskolai Fejlesztési Program 2003-2006. Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2003. http://www.okm.gov.hu/letolt/szakke/szakisk_taj.doc (2008.01.08.) – (16) Székely M. – Barna I. (2004) Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozóselemzési technikákról társadalomkutatók számára, Typotex Kiadó, 2004, 453 p. – (17) Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) (2004): Stabilizálódó társadalomszerkezet. Tárki Monitoring Jelentések 2003, Budapest